

УДК 340.66+366.43

В.В. АРХІПОВ, канд. техн. наук, доц., Київський національний університет культури та мистецтв

А.В. АРХІПОВА, Київський університет права НАН України

ЗМІСТ ПРЕДМЕТУ СУДОВО-ТОВАРОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Ключові слова: *судова експертиза, товарна експертиза, судово-товарознавча експертиза, спеціальні пізнання, предмет судової експертизи*

Поняття предмету є визначаючим для кожної конкретної науки, так як відображає її суть. Визначення предмету експертизи як для безпосередньої експертної діяльності є поняттям родовим для усіх експертиз; визначення ж предмету конкретного виду експертизи - поняття видове. І, нарешті, визначення конкретної експертизи - поняття конкретне.

У спеціальній літературі питання про предмет експертизи не має однозначного тлумачення. Предмет експертизи визначається одними авторами як коло питань у області спеціальних знань, що вирішуються при виробництві експертизи її засобами, іншими - в точній відповідності з КПК - як коло обставин справи, які можуть бути встановлені засобами експертизи [1].

Про предмет експертизи йдеться у ст.77 КПК України, де встановлюється право експерта «знайомитися з матеріалами справи, що відносяться до предмету експертизи». На думку В.Д. Арсенєва, «з приведених формулювань виходить: предмет експертизи - круг обставин, встановлюваних при її виробництві (її засобами)» [2].

Аналізуючи літературні джерела з питань формування і розвитку понятійно-категоріального апарату судової експертизи, можна виділити наступні точки зору на поняття предмету судової експертизи, запропоновані різними авторами:

- як такі, що підлягають встановленню обставини, визначають зміст предмету експертизи А.Р. Шляхов [3], Ю.К. Орлов [4], Р.С. Белкин [5] та інші;

- на думку Л.Е. Ароцкера [6], Р.Д. Рахункова [7], І.Л. Петрухіна [8], Г.М. Нагорного [9] предмет експертизи визначається вирішуваними нею питаннями або (що те ж саме) експертними задачами. При цьому Ю.К. Орлов, дотримуючись першим з названих трактувань, відзначає, що «зустрічаються іноді декілька інші формулювання предмету - як кола вирішуваних експертизою питань... суті справи не міняють, оскільки автори вкладають в них приблизно таке ж значення» [4];

- об'єктами експертизи - основними (реальними обставинами справи) і допоміжними (речовими доказами) обмежують зміст поняття Н.А. Селиванов [10] і В.К. Лісиченко [11];

- як «відому суму спеціальних знань» (куди відносяться, зокрема, методи і методики експертного дослідження) розуміє предмет експертизи В.М. Галкин [12].

Жодне з цих трактувань не дає, на наш погляд, вичерпної характеристики предмету експертизи, тому ми вирішили дослідити, обґрунтувати і визначити поняття предмету судово-товарознавчої експертизи.

В даний час більшість авторів вслід за А.Р. Шляховим [13] під предметом судової експертизи розуміє обставини, факти, фактичні дані, які встановлюються за допомогою експертного дослідження, що мають значення для ухвали вироку, або винесення ухвали судом: «предмет експертизи - означає факти (фактичні дані, обставини справи), які експерт встановлює на основі спеціальних пізнань і проведення досліджень матеріалів справи (об'єктів експертизи)» [14]. З погляду автора вона достатньо повно відображає специфіку експертної діяльності, лаконічна і «пов'язана» з предметом доказування в кримінальних і цивільних справах, проте виражає лише процесуальну сторону поняття, не розкриваючи його гносеологічний аспект. Щоб створити достатньо повне уявлення про предмет СТЕ, слід визначити складові цього поняття, розкрити їх зміст.

У літературі запропоновано також двояке розуміння предмету експертизи: вузьке і широке [12]. Предмет експертизи у вузькому значенні - це коло фактичних обставин, що підлягають встановленню при проведенні даної експертизи, тобто це - предмет експер-

тизи як практичної діяльності. У широкому значенні вказане поняття містить ст.75 КПК України, воно нерозривно пов'язане з предметом доказування (ст.64, 65 КПК України). У широкому значенні предмет експертизи – це відома сума спеціальних знань, яка характеризує даний вид (рід, клас) експертизи.

Спираючись на філософське визначення предмету пізнання, В.Д. Арсеневим запропоновано наступне визначення поняття: «предметом судової експертизи є сторони, властивості і відносини її об'єкту (основного і допоміжного), які досліджуються і пізнаються засобами (методами, методиками) даної галузі експертизи в цілях дозволу питань, що мають значення для справи і входять в сферу відповідної галузі знання» [2].

Цієї ж точки зору дотримується Ю.Г. Корухов, який рекомендує: «при визначенні предмету будь-якого дослідження слід виходити із загальноприйнятого філософського визначення предмету пізнання. З вказаних позицій предмет... досліджень зумовлюється об'єктами цих досліджень, задачами, що вимагають рішення, вживаними методами і умовами, в яких здійснюються ці дослідження» [15]. Безперечною правильністю такого трактування є, на наш погляд, те, що воно торкається гносеологічного аспекту досліджуваної категорії, конкретизують її.

Такими на сучасному етапі розвитку теорії судової експертизи є погляди на зміст предмету, що вивчається нею. Це не могло не позначитися і на визначенні предметів роду експертиз. Практично до останніх років в літературі, присвяченій судово-товарознавчій експертизі, також були відсутні конкретні визначення цієї основоположної категорії, хоча у деяких роботах спроби визначити її робилися. Зокрема, стосовно СТЕ, в якості предмету називали зміст питань, заданих експерту і спеціальних пізнань у галузі товарознавства (Л.І. Георгієв, Г.В. Дашков, Л.А. Сергєєв) [16].

Н.І. Альхамов пише, що в предмет СТЕ входить дослідження різних товарів народного споживання, які виступають речовими доказами, для встановлення їх істотних ознак, виявлення і оцінка значення яких вимагають спеціальних пізнань у області товарознавства і технології виробництва [17].

У світлі сучасних знань про судову експертизу і розвитку її теоретичних основ такі формулювання поняття предмету СТЕ не можна визнати за такі, що цілком відображають його суть, оскільки вони недостатньо враховують філософський зміст даного поняття (предмету пізнання) як комплексної категорії, а зачіпають лише деякі з його сторін (об'єкт, задачу). При цьому нерідко ігнорується сфера цивільного судочинства, господарських суперечок.

Велику увагу теоретичним положенням СТЕ надав К.А. Букалов, в роботах якого з'являються нові аспекти в трактуванні її предмету. Він пише: «ухвалення єдино правильного рішення про призначення товарознавчої експертизи повинне базуватися на з'ясуванні суті спеціальних товарознавчих пізнань і визначуваного ними предмету цього виду експертизи» [18]. Він же відзначає, що «зміст поняття судової товарознавчої експертизи визначається загальною юридичною природою судової експертизи і змістом не судової товарної експертизи» [19], «зміст її предмету характеризується перш за все компетентністю експерта в дослідженні кола об'єктів і вирішенні на основі цього комплексу певних питань» [20], а що «предмет і метод судової товарознавчої експертизи обумовлено предметом і методом науки товарознавства» [21].

Таким чином, К.А. Букалов визначає предмет СТЕ як компетентність експерта в дослідженні кола об'єктів, і вирішення на цій основі певних питань, і прямо обумовлює його предметом материнської науки. Таке визначення предмету в широкому значенні (суть спеціальних пізнань, компетентність експерта в дослідженні кола об'єктів...) можна визнати за правильне, проте, не можливо вважати його вичерпним і достатньо конкретним, адже воно ніяк не розкриває змісту поняття саме товарознавчих спеціальних пізнань і суті досліджень, що проводяться. Пряме ж і повне ототожнення предмету судово-товарознавської експертизи з предметом науки товарознавства має місце, така залежність безумовно існує, і це природно. Проте, не можна забувати, що судово-товарознавча експертиза – це особливий рід науково-практичної діяльності, що характе-

ризується специфічними рисами.

Ми розділяємо також точку зору Л.І. Георгієва, Г.В. Дашкова, Л.А. Сергєєва про те, що не можна визнати за правильну думку, згідно якої судово-товарознавча експертиза і товарна експертиза мають один і той же предмет дослідження [17]. Спираючись на філософському трактуванні предмету пізнання і беручи до уваги, що між цими експертизами є істотні відмінності як по вигляду досліджуваних об'єктів, так і по колу задач, що вирішуються, і спектру використаних методів дослідження (достатньо докладний порівняльний їх аналіз дається в роботах названих авторів і К.А. Букалова), можна стверджувати, що зміст поняття СТЕ не визначається вичерпно змістом не судової товарної експертизи.

Відповідно до викладених положень материнської науки, а також з одним із прийнятих у даний час трактувань предмету судової експертизи, запропонованого А.Р. Шляховим, предмет СТЕ визначається С.С. Толмачевою як «встановлення фактичних даних, підтверджуючих або які спростовують відповідність товарних характеристик досліджуваних об'єктів товарного походження базовим (нормативним) значенням, а також встановлення обставин, при яких відбувається зниження якості виробу (фактичних даних, пов'язаних з дотриманням (недотриманням) правил упаковки, маркування, зберігання, транспортування, приймання, розбракування і експлуатації виробів)» [22]. Таке формулювання відповідає за своїм змістом предмету конкретної експертизи (предмету експертизи у вузькому сенсі). Проте, окрім кола встановлюваних фактів (обставин справи) воно містить також вказівку на об'єкт експертизи даного вигляду (об'єкти товарного походження), а також межі вирішуваних задач (відповідність товарних характеристик об'єктів базовим (нормативним) значенням; встановлення обставин, при яких відбувається зниження якості виробів). Тому в даний час це формулювання представляється найбільш точним із усіх запропонованих.

Разом із тим було би доцільним конкретизувати і доповнити запропоновані формулювання даного поняття відповідно до приве-

дених вище рекомендацій В.Д. Арсеньєва і Ю.Г. Корухова.

Відомо, що виникнення і розвиток будь-якого роду експертизи здійснюється у декілька етапів, завершальним (і важливим) з яких є створення і теоретично обґрунтування основ предметної судової науки. На загальну думку СТЕ відноситься до того роду судової експертизи, якому не відповідають галузь наукового знання, що сформувалися, - предметна судова наука (теорія) «судове товарознавство».

В.Д. Арсеньєв відзначає, що «в багатьох галузях експертних знань, що сформувалися нині... коло питань (експертних завдань) визначається межами відповідних наук і теорій. При цьому слід розрізняти предмет вказаних наук і теорій і предмет відповідних їм галузей експертиз» [2]. Основна їх відмінність (судово-експертної галузі знань і відповідного виду експертизи) полягає в тому, що вони мають різні гносеологічні цілі. Мета наукової діяльності - виробництво нових знань, мета практичної діяльності у формі судової експертизи - встановлення фактичних даних, що мають доказове значення у справі. Об'єднує їх те, що обидва вони носять дослідницький, пізнавальний характер. Відмінність цілей визначає і різний зміст їх предметів. А.Р. Шляхов відзначає, що «метою наукового дослідження на відміну від експертного є відкриття, теоретичне пояснення закономірностей виникнення, зміни і перетворення властивостей об'єктів, що потрапляють в сферу кримінального або цивільного процесу і слідчих, що вивчаються експертами за завданнями, і судів» [23]. На думку В.Д. Арсеньєва й інших учених, предмет судової науки (теорії) «полягає в специфічних закономірностях, що вивчаються даною наукою, на базі яких вона розробляє відповідні методи (методики) дослідження» [24].

Таким чином, відповідно до вмісту материнської науки товарознавства і застосування придбаних знань у судовій експертизі предмет судового товарознавства складе система специфічних закономірностей формування, зміни (збереження) споживчих властивостей об'єктів товарного походження, розробка методів їх дослідження з метою отримання доказової інформації у справі. Ці

закономірності складають наукову базу теорії галузі судово-експертних знань, що вивчається, і забезпечують рішення тих завдань, що стоять перед нею. Судова ж експертиза, як практична діяльність по застосуванню цих наукових знань, вивчає не їх безпосередньо (не самі закономірності), а процес і результат їх реалізації, які пізнаються експертом за допомогою виявлення відповідної (необхідної) сукупності ознак (як прояву властивостей об'єкту). Їх оцінка і пояснення здійснюється на основі знання вказаних закономірностей.

Мабуть, це і є межі предмету СТЕ, бо тут міститься, по-перше, частина об'єктивної реальності, яка цікавить дану судову експертизу, її об'єкт - об'єкт товарного походження (як система споживчих властивостей). По-друге, це певна мета дослідження - одержати максимально можливий об'єм доказової інформації, визначуваний можливостями даної експертизи при дослідженні товарної приналежності і стану її об'єкту, а також умов і обставин, які могли змінити його параметри. І, нарешті, по-третє, це і певні умови дослідження, що проводиться - застосування оптимального комплексу методів (методики експертного дослідження). Проведення ж усього дослідження в рамках процесуального закону є загальною нормою для всіх родів судової експертизи і діє, зрозуміло, і відносно СТЕ (хоча й має свої особливості).

У зв'язку з викладеним можна запропонувати наступне визначення предмету судово-товарознавчої експертизи: «предмет СТЕ – це фактичні дані, що містять доказову інформацію про об'єкт товарного походження, його якісно-кількісні характеристики, що відображають систему його споживацьких властивостей і обставин їх зміни, встановлені на основі застосування спеціальних товарознавчих пізнань».

Таким чином, зміст предмету СТЕ з урахуванням його процесуального і гносеологічного аспекту складає вивчення споживацьких властивостей об'єктів товарного походження, їх відносин з явищами навколишньої дійсності, і функціонально пов'язаних із ними процесів, що проводиться в рамках діючих правових норм за допомогою оптимального комплексу методів з метою отриман-

ня доказової інформації по справі про їх товарну приналежність, товарний стан і обставини їх зміни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аверьянова Т.В. Судебная экспертиза: Курс общей теории. -М.: Норма, 2007. -480 с.
2. Арсеньев В.Д. Соотношение понятий предмета и объекта судебной экспертизы // Проблемы теории судебной экспертизы: Сб. науч. трудов ВНИИСЭ. –1980. -Вып.44. -С.3-24.
3. Шляхов А.Р. О предмете судебной экспертизы // Некоторые вопросы теории судебной экспертизы. -М.: ВНИИСЭ, 1975. -С.13-21.
4. Орлов Ю.К. Производство экспертизы в уголовном процессе: Учебное пособие. -М.: ВЮЗИ, 1982. –79 с.
5. Белкин Р.С. Курс советской криминалистики. -Т.2. -М.: Юрид. лит., 1977. -340 с.
6. Ароцкер Л.Е. Сущность криминалистической экспертизы // Криминалистическая экспертиза. -1965. -Вып.1. –С.51-71.
7. Рахунов Р.Д. Теория и практика экспертизы в советском уголовном процессе. -М.: Госюриздат, 1953. -264 с.
8. Петрухин И.Л. Экспертиза как средство доказывания в советском уголовном процессе. -М.: Юрид. лит., 1964. –264 с.
9. Надгорный Г.М. Предмет судебно-экспертной отрасли знаний и предмет судебной экспертизы // Криминалистика и судебная экспертиза: Сб. науч. трудов. -1976. -Вып.13. –С.37-42.
10. Селиванов Н.А. Спорные вопросы судебной экспертизы // Социалистическая законность. -1979. -№ 5. -С.199-205.
11. Лисиченко В.К. Криминалистическое исследование документов: Дисс... докт. юрид. наук: 12.00.09. -Киев, 1974. -311 с.
12. Галкин В.М. Средства доказывания в советском уголовном процессе. -Ч.2. -М.: ЦНИИСЭ, 1968. -95 с.
13. Шляхов А.Р. Судебная экспертиза: организация и проведение. -М.: Юрид. лит., 1979. -168 с.
14. Шляхов А.Р. Задачи судебной экспертизы // Экспертные задачи и пути их решения в свете НТР: Сб. науч. трудов ВНИИСЭ.

-1980. -Вып.42. -С.3-24.

15. Корухов Ю.Г. Экспертные и неэкспертные трасологические исследования в уголовном процессе // Проблемы экологических исследований: Сб. науч. трудов ВНИИСЭ. – 1978. -Вып.35. с.34-43.

16. Георгиев Л.И., Дашков Г.В., Сергеев Л.А. СТЭ по делам о хищениях социалистического имущества, должностных и хозяйственных преступлениях. -М.: Ин-т прокуратуры, 1969. -67 с.

17. Альхамов Н.И. Недостатки подготовки материалов и назначения СТЭ // Сб. науч. трудов Казахск. НИИСЭ. -1971. -С.124-131.

18. Букалов К.А. Назначение судебной товароведческой экспертизы по делам о хищении социалистического имущества // Теория и практика криминалистики и судебной экспертизы: Межвуз. науч. сборник. –1978. -Вып.3. -С.114-122.

19. Букалов К.А. Понятие, предмет и объекты судебной товароведческой экспертизы при расследовании хищений социалистической собственности // Теория и практика криминалистики и судебной экспертизы: Межвуз. науч. сборник. –1978. -Вып.2. -С.92-

100.

20. Букалов К.А. Процессуальные и криминалистические вопросы назначения судебной товароведческой экспертизы. - Саратов: Изд-во Саратовск. ун-та, 1976. -64 с.

21. Георгиев Л.И. Проблемы судебно-товароведческой экспертизы // Современные тенденции развития судебной экспертизы: Материалы Всесоюзн. конф. -Ч.4. -М., ВНИИСЭБ, 1972. -С.33-38.

22. Толмачева С.С. Судебно-товароведческая экспертиза // Назначение и производство судебных экспертиз. –М.: РФЦСЭ, 2002. -68 с.

23. Шляхов А.Р. О свойствах объектов и их отображениях, изучаемых судебными экспертами // Актуальные проблемы теории судебных экспертиз: Сб. науч. трудов ВНИИСЭ. -1984. -С.33-49.

24. Арсеньев В.Д. Спорные вопросы предмета судебной экспертизы // Рефераты научных сообщений на теоретическом семинаре - криминалистических чтениях /ВНИИСЭ. -1978. -Вып.23. -С.3-7.

Архіпов В.В., Архіпова А.В. Зміст предмету судово-товарознавчої експертизи // Форум права. –2007. -№ 1. –С.9-13 [Електронний ресурс]. -Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2007-1/07avvcte.pdf>

Досліджуються питання, що стосуються поняття предмету судово-товарознавчої експертизи: аналізуються точки зору відомих вчених правознавців, пропонується формулювання поняття предмету СТЕ з врахуванням процесуального й гносеологічного аспекту.

Архипов В.В., Архипова А.В. Содержание предмета судебно-товароведческой экспертизы

Исследуются вопросы, касающиеся понятия предмета судебно-товароведческой экспертизы: анализируются точки зрения известных ученых правоведов, предлагается формулировка понятия предмета СТЭ с учетом процессуального и гносеологического аспекта.

Arhipov V.V., Arhipova A.V. The maintenance of subject judicial-merchandising examinations

The questions concerning concept of a subject judicial-merchandising examinations are investigated: the points of view of known scientific jurists are analyzed, the concept formulation of subject judicial-merchandising examinations is offered in view of procedural and gnosological aspect.